

EIROPAS SAVIENĪBA

IEGULDĪJUMS TAVĀ NĀKOTNĒ

ESF projekts 'Latvijas Brīvo arodbiedrību savienības administratīvās kapacitātes stiprināšana'

4.2.aktivitāte 'Normatīvo aktu un politikas dokumentu ekspertīze'
Eiropas Savienības normatīvo aktu un politikas dokumentu ekspertīze

2014.gada oktobra ziņojums

Eiropas platforma nedeklarēta darba novēršanai

Rīga, 2014.gads

Šis ziņojums ir veidots ar Eiropas Savienības Eiropas Sociālā fonda finansiālu atbalstu.
Par ziņojuma saturu atbild Latvijas Brīvo arodbiedrību savienība

Saturs

1.Ievads.....	3
2.Nedeklarēts darbs Eiropas Savienībā	5
2.1. Nedeklarēta darba raksturojums un veidi	5
2.2. Nedeklarēta darba apjomi.....	7
2.3.Nedeklarēta darba sekas	15
3.Eiropas Komisijas priekšlikums par Eiropas platformas izveidi sadarbības uzlabošanai nedeklarēta darba novēršanā un atturēšanā no tā	16
4.Latvijas nostāja par Eiropas Platformu nedeklarēta darba novēršanai	20
5.Eiropas Ekonomikas un sociālo lietu komitejas atzinums par Priekšlikumu	21
6.Eiropas arodbiedrību nostāja par Priekšlikumu	23
6.1.ETUC nostāja par Eiropas Komisijas Priekšlikumu	23
6.2. Eiropas Būvniecības un kokapstrādes darbinieku federācijas viedoklis	27
7. Secinājumi.....	29

1. Ievads

Ēnu ekonomika un nedeklarēts darbs ir valstu ekonomiku, administratīvo pārvaldi, uzņēmējdarbību un darbinieku tiesības graujoša prakse. Nedeklarēts darbs dažādās formās un apmēros pastāv visās valstīs un līdz ar globalizāciju un pārrobežu uzņēmējdarbības izplatību tas pieaug arī pārrobežu kontekstā.

2010.gada 3.martā Eiropas Komisija publicēja komunikāciju „*Eiropa 2020: stratēģija gudrai, ilgtspējīgai un iekļaujošai izaugsmei*”, kurā tika izklāstīts Eiropas Komisijas redzējums par ES 2020 stratēģiju un tās mērķu sasniegšanu.¹ Stratēģijā ir izvirzīts mērķis līdz 2020.gadam panākt, ka nodarbinātības rādītājs iedzīvotājiem vecuma grupā no 20 līdz 64 gadiem ir 75%.² Nedeklarēts darbs kavē šī mērķa sasniegšanu. Lai paātrinātu virzību uz mērķi, Eiropas Komisija publicēja iniciatīvu „*Jaunu prasmju un darbavietu programma*”, kurā uzsvēra nepieciešamību pāriet no neformāla vai nedeklarēta darba uz oficiālu nodarbinātību.³ Pēc Eiropas Komisijas domām, neoficiāla vai nedeklarēta darba pārveidošana par oficiālu nodarbinātību palīdzētu samazināt bezdarbu, un tajā akcentēta vajadzība uzlabot dalībvalstu savstarpējo sadarbību.

Eiropas Komisija 2012.gada 18.aprīļa paziņojumā uzsvēra nepieciešamību uzlabot sadarbību starp dalībvalstīm un sāka apspriešanos Eiropas Savienības līmeņa platformas izveidošanai starp darba inspekcijām un citām izpildiestādēm, lai cīnītos ar nedeklarēto darbu, ar mērķi uzlabot sadarbību, dalīties labākajā praksē un noteikt kopējus principus pārbaudēm.⁴ 2013.gada vidū Eiropas Komisija uzsāka pirmo apspriešanas posmu ar Eiropas sociālajiem partneriem par iespējamiem Eiropas Savienības līmeņa pasākumiem, kuri ir nepieciešami, lai uzlabotu sadarbību starp valstu izpildiestādēm. 2014.gadā tam sekoja otrais apspriešanas posms, kurā jau tika apspriests iespējamo pasākumu saturs.

¹ Eiropas Komisijas paziņojums „Eiropa 2020. Stratēģija gudrai, ilgtspējīgai un integrējošai izaugsmei”; COM(2010) 2020, 2010. gada 3. marts. Pieejams: http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_LV_ACT_part1_v1.pdf.

² Turpat. lpp.5.

³ Komisijas paziņojums „Jaunu prasmju un darba vietu programma. Eiropas ieguldījums ceļā uz pilnīgu nodarbinātību”; COM 2010(682), 2010. gada 23. novembris.

Pieejams: <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=958&langId=lv>.

⁴ Komisijas paziņojums "Virzoties uz ekonomikas atlabšanu ar daudzām jaunām darba vietām", COM(2012) 173, 2012. gada 18. Aprīlis. Pieejams:

<http://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=lv&catId=101&newsId=1270&furtherNews=yes>.

Eiropas sociālie partneri bija vienisprātis par to, ka nedeklarēta darba pārvēršanai par oficiālu nodarbinātību ir nepieciešami Eiropas līmeņa pasākumi un risinājumi.⁵ Eiropas Parlaments savā rezolūcijā aicināja ciešāk sadarboties un stiprināt darba inspekcijas cīņai pret nedeklarēto darbu.⁶

Pēc apspriedes Eiropas Komisija publicēja Priekšlikumu Eiropas Parlamenta un Padomes Lēmumam *par Eiropas platformas izveidi sadarbības uzlabošanai nedeklarēta darba novēršanā un atturēšanā no tā* (Priekšlikums).⁷ Eiropas Ekonomikas un sociālo lietu komiteja un ETUC publicēja savus atzinumus par Eiropas Komisijas Priekšlikumu.⁸

Minētais Eiropas Komisijas Priekšlikums šobrīd ir viens no prioritārajiem un aktuālākajiem jautājumiem Eiropas Savienības darba kārtībā, un Latvijas Brīvo arodbiedrību savienība (LBAS) ir vairākkārt aicināta piedalīties diskusijā, sniedzot savus komentārus un viedokli par Priekšlikumu un Latvijas pozīciju par to.

Ņemot vērā nedeklarēta darba jautājuma aktualitāti Latvijas darba ņēmēju tiesību aizsardzībā, kā arī faktu, ka Latvijai Eiropas Savienības sekundārie tiesību akti, tostarp nedeklarēta darba diskusijas galarezultāts, ir jāievieš savā tiesību aktu sistēmā, LBAS vēlas informēt savus biedrus par Priekšlikumu un ar to saistītiem diskusijas jautājumiem.

Šis ziņojums sniedz ieskatu nedeklarēta darba apjomos Eiropas Savienībā, īpašu uzmanību pievēršot Baltijas valstīm, apkopo galvenos Eiropas Komisijas

⁵ Priekšlikums Eiropas Parlamenta un Padomes Lēmums par Eiropas platformas izveidi sadarbības uzlabošanai nedeklarēta darba novēršanā un atturēšanā no tā (Lēmums). Briselē, 9.4.2014. COM(2014) 221 final. 2014/0124 (COD). (Priekšlikums) Pieejams: http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2014_2019/documents/com/com_com%282014%290221_/com_com%282014%290221_lv.pdf. lpp.6.

⁶ Eiropas Parlamenta 2014. gada 14. janvāra rezolūcija par efektīvām darba inspekcijām kā stratēģiju darba apstākļu uzlabošanai Eiropā (2013/2112/INI). Pieejama: [http://www.europarl.europa.eu/oeil/popups/ficheprocedure.do?lang=en&reference=2013/2112\(INI\)](http://www.europarl.europa.eu/oeil/popups/ficheprocedure.do?lang=en&reference=2013/2112(INI)).

⁷ Priekšlikums Eiropas Parlamenta un Padomes Lēmums par Eiropas platformas izveidi sadarbības uzlabošanai nedeklarēta darba novēršanā un atturēšanā no tā (Lēmums). Briselē, 9.4.2014. COM(2014) 221 final. 2014/0124 (COD). (Priekšlikums) Pieejams: http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2014_2019/documents/com/com_com%282014%290221_/com_com%282014%290221_lv.pdf.

⁸ Eiropas Ekonomikas un sociālo lietu komitejas atzinums. SOC/511 "Nedeklarēts darbs / Eiropas platforma". Pieejams: <http://www.eesc.europa.eu/?i=portal.en.soc-opinions.31902>. Resolution on Undeclared work. Adopted at the ETUC Executive Committee on 11-12 March 2014. Pieejams: <http://www.etuc.org/documents/etuc-resolution-undeclared-work#.VGEpN2fXzAq>.

Priekšlikuma punktus un diskusiju jautājumus, kā arī ietver Eiropas arodbiedrību konfederācijas (ETUC) nostāju šajā jautājumā. Ziņojuma nobeigumā ir apkopoti galvenie punkti, kuriem LBAS dalīborganizācijām un to biedriem būtu nepieciešams pievērst uzmanību Eiropas Savienības līmeņa risinājumu nedeklarēta darba mazināšanai tapšanā.

2. Nedeklarēts darbs Eiropas Savienībā

2.1. Nedeklarēta darba raksturojums un veidi

Eiropas Komisijas dokumentos nedeklarēts darbs ir definēts kā "jebkāda likumīga darbība, kuru persona veic par atlīdzību, bet kuru nedeklarē valsts iestādēm, ņemot vērā dalībvalstu tiesiskā regulējuma sistēmas atšķirības".⁹ To var ietekmēt dažādi ekonomiskie, sociālie, institucionālie un kultūras faktori. Tiek uzskatīts, ka nedeklarēts darbs traucē veidot uz izaugsmi orientētu ekonomikas, budžeta un sociālo politiku un jo īpaši pazemina darba kvalitāti, tādējādi apdraudot sociālās aizsardzības sistēmu finansiālo ilgtspēju, kā arī grauj konkurences vidi uzņēmumiem.

Fakts, ka nedeklarētu darbu nenovēro un neregistrē, turklāt tas ir atšķirīgi definēts valstu tiesību aktos, apgrūtina ticamu aplēšu iegūšanu par tā izplatību dalībvalstīs.¹⁰

Eiropas Komisija izdala trīs nedeklarēta darba veidus.

1) Pirmais veids ir nedeklarēts darbs oficiālā uzņēmumā, tostarp tā saucamais nedeklarēts darbs "aplokšņu algu" veidā (ja tikai daļu no algas izmaksā oficiāli, bet pārējo iedod aploksnē) un situācijas, kad darbinieks ir deklarēts kā nepilnu slodzi strādājošs, bet patiesībā strādā pilnu slodzi.

⁹ Priekšlikuma 2.lpp.

¹⁰ Komisijas dienestu darba dokuments Ietekmes novērtējuma kopsavilkums Pavaddokuments dokumentam Priekšlikums Eiropas Parlamenta un Padomes lēmumam par Eiropas platformas izveidi sadarbības uzlabošanai nedeklarēta darba novēršanā un atturēšanā no tā, Briselē, 9.4.2014. SWD(2014) 138 final. (Ietekmes novērtējuma kopsavilkums) Pieejams: lpp.4.

2) Otrais veids ir nedeklarēta pašnodarbinātība, sniedzot pakalpojumus oficiāliem uzņēmumiem vai citiem klientiem, piemēram, mājsaimniecībām.

3) Trešais veids ir preču un pakalpojumu sniegšana kaimiņiem, ģimenei, draugiem vai paziņām. Šīs preces un pakalpojumi var būt saistīti ar būvdarbiem vai remontdarbiem, mājokļa uzkopšanu, bērnu aprūpi un vecāka gadagājuma cilvēku aprūpi, un dažkārt šie pakalpojumi tiek veikti kā sava veida savstarpējs atbalsts.¹¹

Īpašu uzmanību Eiropas Komisija pievērš pašnodarbinātā statusa ļaunprātīgai izmantošanai valsts mērogā vai pārrobežu situācijās. Viltus (fiktīva) pašnodarbinātība notiek, ja persona ir klasificēta kā pašnodarbināta persona, nevis kā darba ņēmējs nolūkā izvairīties no konkrētiem likumā noteiktiem un darba ņēmējiem praksē piemērojamiem pienākumiem, piemēram, darba tiesību aktu ievērošana un nodokļu un sociālo iemaksu maksāšana.¹² Tā rodas, kad darba ņēmējs ir formāli deklarēts kā pašnodarbināta persona, kura veic darbu uz pakalpojumu līguma pamata, bet patiesībā darbs, ko tā veic, atbilst visiem kritērijiem, kuri valsts tiesību aktos un praksē raksturo darba attiecības.¹³

Kā uzsver Eiropas Komisija, kaut arī fiktīva pašnodarbinātība var būt interpretēta kā nepareizi deklarēta darbība un kā tādu to nevar uzskatīt par nedeklarētu darbu pašu par sevi, tā var negatīvi ietekmēt attiecīgo darba ņēmēju veselību, drošību un sociālo nodrošinājumu, kā arī nodokļu ieņēmumus, lai gan parasti tā kaitē mazāk nekā nedeklarēts darbs.¹⁴

Pie nedeklarēta darba iemesliem Eiropas Komisija pieskaita nepilnības oficiālajā darba tirgū, kuras var izraisīt augstas darbaspēka izmaksas, darbaspēka trūkums (kvantitāte un kvalitāte), darbavietu trūkums vai neelastīgs darba tirgus. Papildus iemesli ietver iedzīvotāju uzticēšanās līmeni valdībai un valdības aģentūrām, kā arī tam, kādā mērā cilvēki jūtas integrēti sabiedrībā. Ja identificēšanās ar valdību vai sabiedrību kopumā ir ļoti vāja, iedzīvotāji daudz brīvāk rīkojas pretēji kopējiem noteikumiem. Liela nozīme ir kontroles mehānismiem: ja kontroles mehānismi ir

¹¹ Ietekmes novērtējuma kopsavilkums. lpp.4.

¹² Ietekmes novērtējuma kopsavilkums. 4.lpp.

¹³ Priekšlikuma 2.lpp.

¹⁴ Ietekmes novērtējuma kopsavilkums. 5.lpp.

neskaidri, neefektīvi vai to nav vispār, cilvēkiem būs lielāka nosliece izvairīties no nodokļiem, veicot nedeklarētu darbu.¹⁵

Nedeklarēts darbs ir sastopams dažādās nozarēs. Vienīgā nozare, kuru visbiežāk pārmērīgi skar nedeklarēts darbs, ir būvniecības nozare. Citas nozares ir mājsaimniecības pakalpojumi, kas ietver mājas uzkopšanas pakalpojumus, kā arī bērnu un vecāka gadagājuma cilvēku aprūpi, individuālie pakalpojumi, privātā apsardze, rūpnieciskā tīrīšana, lauksaimniecība un viesnīcu, restorānu un sabiedriskās ēdināšanas nozare.¹⁶

2.2. Nedeklarēta darba apjomi

Viena no nedeklarēta darba problēmām ir fakts, ka to nevar precīzi izmērīt un analizēt. Saistībā ar nedeklarēta darba apjomiem Eiropas Savienībā Eiropas Komisija atsaucās uz Eiropas dzīves un darba apstākļu uzlabošanas fonda (EUROFOUND) un Eurobarometra pētījumiem.¹⁷

Atbilstoši EUROFOUND nedeklarēta ekonomika Eiropas Savienības dalībvalstīs veido vidēji 18,4% no valstu IKP. Nedeklarēta darba īpatsvars ir pieejams tikai par 1995.–2006.gada periodu, kad tas veidoja aptuveni 7.2% no nodarbinātības.¹⁸ Nedeklarētas ekonomikas īpatsvars krasi atšķiras Eiropas Savienības dalībvalstīs ar vismazāko īpatsvaru Austrijā – 7.6% un vislielāko īpatsvaru Bulgārijā – 31.9%.

¹⁵ Ietekmes novērtējuma kopsavilkums. 5.lpp.

¹⁶ Priekšlikuma 4.lpp.

¹⁷ Tackling undeclared work in 27 European Union Member States and Norway: Approaches and measures since 2008, Eurofound, Dublin. 2013. Pieejams: <http://eurofound.europa.eu/publications/report/2013/labour-market/tackling-undeclared-work-in-27-eu-member-states-and-norway-approaches-and-measures-since-2008>.

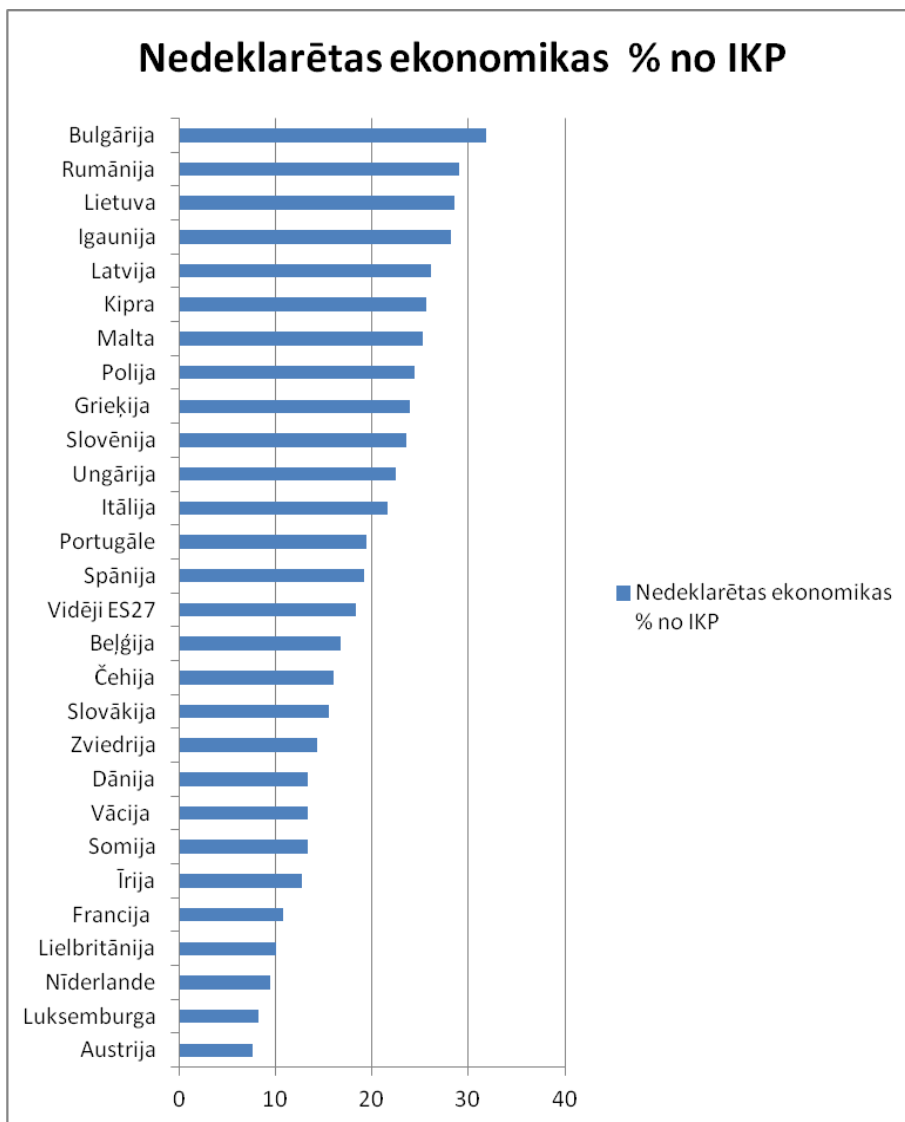
Special Eurobarometer 402. Undeclared work in the European Union. Publication: March 2014. Pieejams: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_402_en.pdf.

¹⁸ Size of shadow economy, undeclared work and informal workers in the EU Member States. European Commission, 'Tax reforms in EU Member States 2013 Report', Table 4.7, p. 78. Citēts: Employment and Social Developments in Europe 2013. Chapter 4. Undeclared work: recent developments. Pieejams: <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=738&langId=en&pubId=7684&visible=1>. p.233.

Tabula nr.1. *Nedeklarētas ekonomikas procents no valsts IKP, 2012., EUROFOUND¹⁹*

Valsts	Nedeklarētas ekonomikas % no IKP
Austrija	7,6
Beļģija	16,8
Bulgārija	31,9
Dānija	13,4
Čehija	16,0
Grieķija	24,0
Igaunija	28,2
Francija	10,8
Itālija	21,6
Īrija	12,7
Kipra	25,6
Latvija	26,1
Lielbritānija	10,1
Lietuva	28,5
Luksemburga	8,2
Malta	25,3
Nīderlande	9,5
Polija	24,4
Portugāle	19,4
Rumānija	29,1
Slovākija	15,5
Slovēnija	23,6
Somija	13,3
Spānija	19,2
Ungārija	22,5
Vācija	13,3
Zviedrija	14,3
Vidēji ES27	18,4

¹⁹ Size of the undeclared economy as % of GDP 2012 by country. EUROFOUND. Tackling undeclared work in 27 European Union Member States and Norway. p.6.

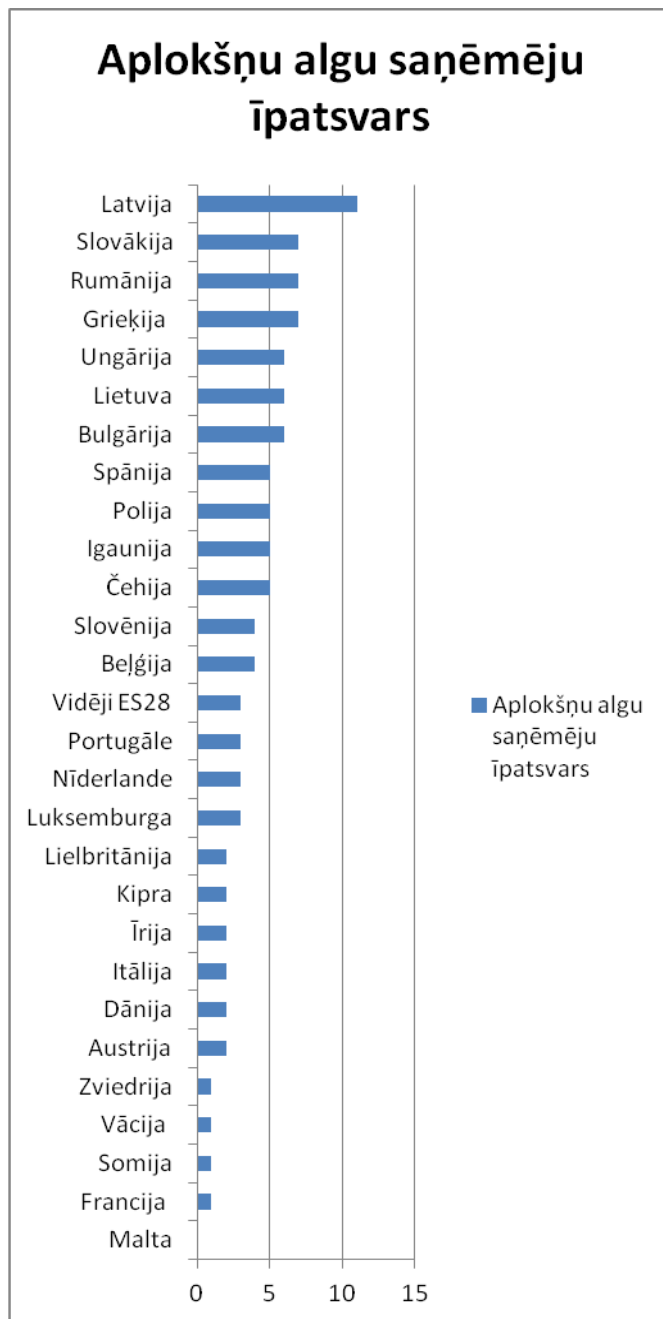
Eiroparometra pētījums veido apkopojumu no Eiropas iedzīvotāju aptaujām saistībā ar dažādām nedeklarēta darba izpausmēm. Eiroparometra apsekojumā piedalījās 26 563 respondenti no dažādām sociālajām un demogrāfiskajām grupām Eiropas Savienības dalībvalstīs par jautājumiem, piemēram, vai iepriekšējā gadā persona ir iegādājusies preces vai pakalpojumus, kas saistīti ar nedeklarētu darbu, vai saņēmusi nedeklarētu samaksu par darbu, tostarp daļēju samaksu skaidrā naudā jeb "aplokšņu algu".²⁰ Interesanti, ka saistībā ar „aplokšņu algām” no Eiropas Savienības valstīm Latvijā ir vislielākais „aplokšņu algu” saņēmēju īpatsvars. Šādu algu atbilstoši pētījumam saņem ir 11% Latvijas iedzīvotāju, kamēr Eiropas

²⁰ Special Eurobarometer 402. Undeclared work in the European Union. p.3.

Savienības dalībvalstīs tas vidēji ir 3% ar lielāku īpatsvaru Latvijā un mazāku Zviedrijā, Francijā, Somijā un Vācijā.

Tabula 2. Aplokšņu algu saņēmēju īpatsvars ²¹

Valsts	Aplokšņu algu saņēmēju īpatsvars
Austrija	2
Beļģija	4
Bulgārija	6
Čehija	5
Dānija	2
Francija	1
Grieķija	7
Igaunija	5
Itālija	2
Īrija	2
Kipra	2
Latvija	11
Lielbritānija	2
Lietuva	6
Luksemburga	3
Malta	0
Nīderlande	3
Polija	5
Portugāle	3
Rumānija	7
Slovākija	7
Slovēnija	4
Somija	1
Spānija	5
Ungārija	6
Vācija	1
Vidēji ES28	3
Zviedrija	1

²¹ Special Eurobarometer 402. Undeclared work in the European Union. p.78.

Visvairāk nedeklarēts darbs tiek veikts tādu pakalpojumu sniegšanā kā mājokļu remonts un rekonstrukcija, dārzkopība, uzkopšana un bērnu pieskatīšana.

Tabula nr.3. *Pakalpojumu, kuri ir veikti nedeklarēti, veidi*²²

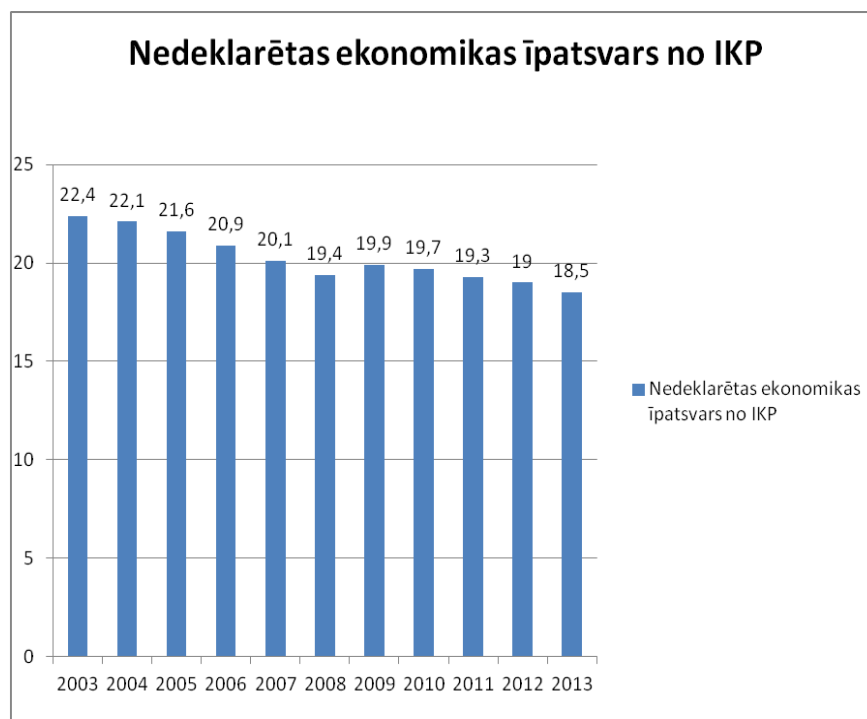
Pakalpojuma veids	% no intervētajām personām
Bērna pieskatīšana ārpus mājām	2
Pieaugušo apgādājamo pieskatīšana	3
Apmācības	3
Gludināšana	3
IT atbalsts	3
Bērnu pieskatīšana mājās	7
Veselības aprūpe	8
Dārzkopība	10
Pārtikas produktu iegāde	12
Uzkopšana	15
Autoremonts	22
Dzīvokļa remonts	29

Vienlaikus atbilstoši dažiem pētījumiem nedeklarētas ekonomikas apjoms Eiropas Savienībā pēdējos 10 gados samazinās.

²² Special Eurobarometer 402. Undeclared work in the European Union. p.22.

Tabula nr.4. Nedeklarētas ekonomikas attīstība Eiropā (ES-27, Norvēģija, Šveice, Turcija, Horvātija)²³

Gads	Nedeklarētas ekonomikas % no IKP
2003	22.4
2004	22.1
2005	21.6
2006	20.9
2007	20.1
2008	19.4
2009	19.9
2010	19.7
2011	19.3
2012	19.0
2013	18.5

²³ The Shadow Economy in Europe, 2013. Figure 2. The developments of shadow economy in Europe. Pieejams: http://www.atkearney.com/financial-institutions/featured-article/-/asset_publisher/j8IucAqMqEhB/content/the-shadow-economy-in-europe-2013/10192.

Baltijas valstīs nav atsevišķa analītiska pētījuma par nedeklarēto darbu, taču ēnu (nedeklarētas) ekonomikas indeksu, kas ietver aprēķinus par nedeklarētu nodarbinātību, ik gadu aprēķina Stokholmas Ekonomikas Augstskolas (SSE Riga) pētnieki. Nedeklarētas ekonomikas indekss tiek aprēķināts, balstoties uz Baltijas valstu uzņēmēju aptauju. Lai aprēķinātu nedeklarētas ekonomikas lielumu procentos no IKP, indeksā ir iekļauti aprēķini par neuzrādītajiem uzņēmējdarbības ienākumiem, neregistrētajiem vai slēptajiem darbiniekiem, kā arī neuzrādītajām „aplokšņu” algām.

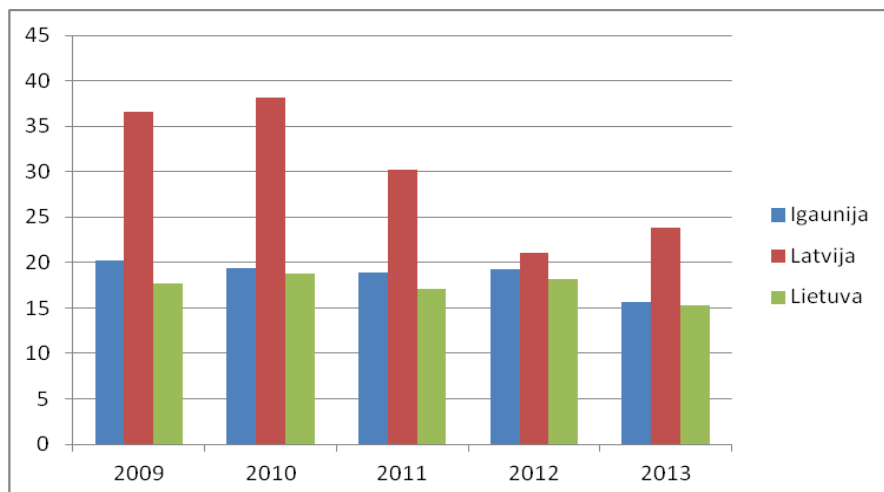
Igaunijā un Lietuvā 2013.gadā turpinājās tendence pakāpeniski samazināt nedeklarētās ekonomikas apjomu, kas saskaņā ar aprēķiniem 2013.gadā bija attiecīgi 15.7% un 15.3% no IKP un, salīdzinājumā ar 2012.gadu, ir samazinājies par aptuveni 2.9-3.5% no IKP. Turpretī Latvijas nedeklarētā ekonomika pēc diviem secīgiem samazinājuma gadiem 2013.gadā ir pieaugusi par 2.7% (no 21.1% no IKP līdz 23.8% no IKP). Galvenais Latvijas nedeklarētas ekonomikas pieauguma veicinātājs, pēc pētnieku domām, ir augošie neuzrādītie uzņēmējdarbības ienākumi, proti, korporatīvā izvairīšanās no nodokļu maksāšanas.²⁴

Tabula nr.5 SSE Riga ēnu ekonomikas indekss Baltijas valstīs 2009.–2013.gadā (% no IKP)²⁵

	2009	2010	2011	2012	2013
Igaunija	20.2%	19.4%	18.9%	19.2%	15.7%
Latvija	36.6%	38.1%	30.2%	21.1%	23.8%
Lietuva	17.7%	18.8%	17.1%	18.2%	15.3%

²⁴ Tālis J. Putniņš & Arnis Sauka, Ēnu ekonomikas indekss Baltijas valstīs 2009 – 2013. Pieejams: http://www.sseriga.edu/files/content/sseriga_enu_ekonomikas_indekss_2009_2013_lv.pdf. lpp.4. Šī ziņojuma ietvaros jēdziens „ēnu ekonomika”, kas ir izmantots pētījumā, aizvietots ar jēdzienu “nedeklarēta ekonomika”.

²⁵ Ēnu ekonomikas indekss Baltijas valstīs 2009 – 2013. lpp.12.

Nozaru griezumā visās trijās Baltijas valstīs starp visām tautsaimniecības nozarēm tieši būvniecībā ir lielākais ēnu ekonomikas īpatsvars, un šī tendence ir izteikta Latvijā, kur tiek lēsts, ka 45% būvniecības nozares darbības notiek „pelēkajā zonā”. Tieši tāpēc būvniecības nozares atgūšanās pēc krīzes vistīcāmāk ir veicinājusi ēnu ekonomikas pieaugumu Latvijā 2013.gadā.²⁶ Īpaši liels Latvijas nedeklarētas ekonomikas pieaugums ir bijis vidēja lieluma būvniecības kompānijās, kas darbojas Rīgas reģionā.²⁷

Attiecībā uz nedeklarētas ekonomikas komponentēm, pētījumā ir norādīts, ka 2013.gadā lielākā nedeklarētas ekonomikas komponente Latvijā un Lietuvā bija neuzrādītie uzņēmējdarbības ienākumi (attiecīgi 42,0% un 41,8%, bet tikai 27,2% Igaunijā), pretēji 2012. gadam, kad „aplokšņu algas” veidoja lielāko nedeklarētas ekonomikas daļu visās trīs valstīs. „Aplokšņu algas” ir otra lielākā nedeklarētas ekonomikas komponente Latvijā un Lietuvā, kam seko neuzrādītie darbinieki.²⁸

Pētījumā atšķiras aplokšņu algas rādītājs salīdzinājumā ar minēto Eurobarometra pētījumu. Ja Eurobarometra pētījumā Latvija ir valsts ar lielāko „aplokšņu algu” īpatsvaru, tad no trim Baltijas valstīm pirmo vietu ieņem Igaunija. Tas tikai apliecina nedeklarētas ekonomikas un nodarbinātības aprēķinu un analīzes izaicinājumus.

²⁶ Ēnu ekonomikas indekss Baltijas valstīs 2009 – 2013. lpp.4.

²⁷ Turpat.

²⁸ Ēnu ekonomikas indekss Baltijas valstīs 2009 – 2013. lpp.12.

Tabula nr.6. Ēnu ekonomikas komponentes Baltijas valstīs 2013.gadā (%)²⁹

	Igaunija	Lietuva	Latvija
Neuzrādītā peļņa	27.2	41.8	42.0
Neuzrādītie darbinieki	24.7	17.8	17.8
Aplokšņu algas	48.1	40.4	40.1

Atteicībā uznedeklarētas ekonomikas faktoriem, pētījums liecina, ka Baltijas valstīs uzņēmumu apmierinātība ar nodokļu sistēmu un valdību tiek negatīvi saistīta ar uzņēmuma iesaistīšanos nedeklarētā ekonomikā, proti, neapmierinātie uzņēmumi vairāk iesaistās nedeklarētā uzņēmējdarbībā, savukārt apmierinātie uzņēmumi — mazāk. Šis rezultāts sniedz skaidrojumu, kādēļ nedeklarēta ekonomika Latvijā ir lielāka nekā Igaunijā un Lietuvā: Latvijas uzņēmumi vairāk iesaistās nedeklarētā uzņēmējdarbībā tāpēc, ka tie ir neapmierinātāki ar nodokļu sistēmu un valdības darbu.

Analizējot katru no četriem apmierinātības mērījumiem atsevišķi, pētījuma autori secināja, ka nedeklarēta uzņēmējdarbība ir visciešāk saistīta ar neapmierinātību ar biznesa likumdošanu un Valsts ieņēmumu dienestu, kam seko neapmierinātība ar valdības īstenoto nodokļu politiku un atbalstu uzņēmējiem.³⁰

2.3.Nedeklarēta darba sekas

Nedeklarēts darbs negatīvi ietekmē darbiniekus, uzņēmējus un valstu valdības. Nedeklarēta darba sekas uz darbiniekiem bieži vien ir nelabvēlīgāki darba apstākļi. Netiek ievērotas darbinieku darba tiesības, piemēram, darba un atpūtas laika prasības un tiesības uz ikgadējo atvaļinājumu. Nedeklarēto darbinieku apmācību vajadzības netiek ņemtas vērā. Viņiem ir mazāka nodarbinātības drošība, var nebūt tiesību uz atlaišanas un bezdarbnieka pabalstiem, kā arī uz citiem pabalstiem tādēļ,

²⁹ Ēnu ekonomikas indekss Baltijas valstīs 2009 – 2013. lpp.13.

³⁰ Ēnu ekonomikas indekss Baltijas valstīs 2009 – 2013. lpp.35.

ka par viņiem nav veiktas sociālās nodrošināšanas vai veselības aprūpes iemaksas. Turklāt, tā kā nav veiktas pensiju iemaksas, viņu tiesības uz pensiju ir samazinātas. Tā kā nedeklarētiem darbiniekiem nav likumīgu ienākumu, viņu piekļuve aizdevumiem var būt ierobežota.

Darba devēji, kuri nedeklarē savus darbiniekus, rada negodīgu konkurenci uzņēmumiem, kuri ievēro noteikumus. Šādus konkurences traucējumus var novērot arī pārrobežu mērogā gadījumos, kad viena valsts sistemātiski apkarot nedeklarētu darbu, kamēr kaimiņvalsts iestādes šīs problēmas risināšanu neuzskata par prioritāti. Šīs negatīvās sekas ietekmē ne tikai konkurentus un darba ņēmējus, bet potenciāli arī pašu attiecīgo uzņēmumu ilgtermiņā. Tā spējas piekļūt kredītam, kas vajadzīgs uzņēmējdarbības attīstīšanai, var būt ierobežotākas.³¹

Savukārt valstu valdībām rodas budžeta un finanšu pārvaldes problēmas, jo nedeklarēts darbs nopietni ietekmē budžetu samazinātu nodokļu un sociālo apdrošināšanas ieņēmumu dēļ. Tas savukārt negatīvi ietekmē nodarbinātību, produktivitāti, darba apstākļus, prasmju attīstību un mūžizglītību. Tā rezultātā samazinās pensiju apmērs un tiek ierobežota piekļuve veselības aprūpei, kas negatīvi ietekmē valstu valdību spēju plānot un pārvaldīt sociālo sistēmu.³²

3. Eiropas Komisijas priekšlikums par Eiropas platformas izveidi sadarbības uzlabošanai nedeklarēta darba novēršanā un atturēšanā no tā

Ņemot vērā nedeklarēta darba radīto kaitējumu, pārrobežu aspektus un to ietekmi uz vienotā tirgus darbību un nepieciešamību uzlabot Eiropas Savienības sadarbību, Eiropas Komisija sagatavoja priekšlikumu, kas paredz platformas izveidi nedeklarēta darba novēršanai un atturēšanai no tā (Platforma).

Priekšlikums paredz, ka Platformā būs jāpiedalās visām dalībvalstīm, jo tās visas sastopas ar nedeklarēta darba radītajām problēmām, un kopīga visu Eiropas Savienības valstu dalība šajā Platformā ir būtiska pārrobežu situāciju risināšanai.

³¹ Ietekmes novērtējuma kopsavilkums. 5.lpp.

³² Priekšlikuma 2.lpp.

Platforma kā dalībniekus apvienos dažādas izpildiestādes, piemēram, darba un sociālās drošības inspekcijas, nodokļu un migrācijas iestādes no visām dalībvalstīm. Citām ieinteresētajām personām, jo īpaši sociālajiem partneriem Eiropas Savienības līmenī, attiecīgajām Savienības decentralizētajām aģentūrām, piemēram, Eiropas Dzīves un darba apstākļu uzlabošanas fondam (EUROFOUND) un Eiropas Darba drošības un veselības aizsardzības aģentūrai (EU-OSHA), starptautiskajām organizācijām, piemēram, Starptautiskajai darba organizācijai (SDO), un EEZ valstu pārstāvjiem, būs novērotāja statuss.³³

Jaunā Platforma ir paredzēta kā forums, kur eksperti varēs apmainīties ar informāciju un paraugpraksi, tādējādi paplašinot kontaktus, kas līdz šim bijuši diezgan ierobežoti, piedāvās valsts un Eiropas Savienības mēroga rīkus tādu kopēju problēmu risināšanai kā nedeklarēts darbs apakšuzņēmēju ķēdē un ar to saistītā viltus pašnodarbinātība, palīdzēs risināt pārrobežu aspektus, piemēram, meklējot veidus, kā uzlabot datu apmaiņu starp dalībvalstu pārvaldes iestādēm, stiprinās operatīvo sadarbību, piemēram, kopīgas mācības, darbinieku apmaiņu un kopīgas pārbaudes, palīdzēs izstrādāt kopīgus principus un pamatnostādnes, kas jāievēro, veicot pārbaudes nedeklarēta darba jomā.³⁴

Platformas uzdevumi un darbība

Kā Platformas uzdevumi ir izvirzīti:

- (a) apmaiņa ar paraugpraksi un informāciju;
- (b) pieredzes un analīzes attīstība;
- (c) pārrobežu operatīvās darbības koordinēšana.³⁵

Lai izpildītu šos uzdevumus, ir paredzēts, ka Platforma:

- (a) uzlabo zināšanas par nedeklarētu darbu, izmantojot kopīgas koncepcijas un mērījumu instrumentus un sekmējot kopējas salīdzinošas analīzes un saistītu attiecīgo rādītāju izmantošanu;

³³ Priekšlikuma 7.lpp, Lēmuma 1.pants.

³⁴ Eiropas Komisija. Paziņojums presei, Briselē, 2014.gada 9.aprīlī, „Komisija ierosina izveidot jaunu platformu nedeklarēta darba novēršanai un atturēšanai no tā.”

Pieejams: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-14-387_lv.htm.

³⁵ Lēmuma 3.pants.

- (b) izstrādā analīzi, lai izvērtētu dažādu politikas pasākumu efektivitāti nedeklarēta darba izplatības ierobežošanā, tostarp preventīvos un represīvos pasākumus, kā arī vispārīgus atturēšanas pasākumus;
- (c) izveido instrumentus, piemēram, zināšanu banku par dažādiem pasākumiem, tostarp divpusējiem nolīgumiem, ko izmanto dalībvalstīs, lai novērstu nedeklarētu darbu un atturētu no tā;
- (d) pieņem nesaistošas vadlīnijas darba inspektoriem, labas prakses rokasgrāmatas un kopīgus principus par pārbaudēm, lai apkarotu nedeklarētu darbu;
- (e) izstrādā sadarbības formas, kas palielina tehnisko jaudu nedeklarēta darba pārrobežu aspektu risināšanai, pieņemot vienotu sistēmu kopīgu pārbaudžu veikšanai un personāla apmaiņas pasākumiem;
- (f) izskata veidus, kā uzlabot datu apmaiņu, ievērojot Eiropas Savienības datu aizsardzības noteikumus, tostarp izpēta iespējas izmantot Iekšējā tirgus informācijas sistēmu (IMI) un sociālā nodrošinājuma informācijas elektronisko apmaiņu (EESSI);
- (g) izstrādā pastāvīgas apmācības iespējas izpildiestādēm un pieņem vienotu sistēmu kopīgas apmācības īstenošanai;
- (h) organizē profesionālās apskates, lai uzraudzītu dalībvalstu progresu nedeklarēta darba apkarošanā, tostarp sniedz atbalstu dalībvalstīm, lai tās īstenotu konkrētus Padomes ieteikumus saistībā ar nedeklarēta darba apkarošanu un novēršanu;
- (i) uzlabo izpratni par šo problēmu, īstenojot vispārējas darbības, piemēram, Eiropas mēroga kampaņas, un pieņemot reģionālas vai Eiropas Savienības mēroga stratēģijas, tostarp nozaru pieejas.³⁶

Platformas darbības koordinācija

Platformas darbību koordinēs Eiropas Komisija. Lai izpildītu savu uzdevumu, Platforma ar balsu vairākumu pieņem:

- (a) reglamentu, kurā cita starpā nosaka Platformas lēmumu pieņemšanas kārtību;
- (b) Platformas divu gadu darba programmu;

³⁶ Lēmuma 4.pants.

(c) lēmumu par darba grupu izveidi, lai izskatītu jautājumus, kas minēti Platformas darba programmā.

Platformas vai darba grupas apspriedēs pēc nepieciešamības atkarībā no apspriežamā jautājuma var uzaicināt piedalīties ekspertus ar īpašām zināšanām.³⁷

Darbībai Platformā katra dalībvalsts norīko vienu vienotu kontaktpunktu kā Platformas dalībnieku, kā arī var nominēt vienu aizstājēju. Izraugoties pārstāvjus, dalībvalstīm jāiesaista visas publiskās iestādes, kuras ir iesaistītas nedeklarēta darba novēršanā, piemēram, darba inspekcijas, sociālā nodrošinājuma iestādes, nodokļu iestādes, nodarbinātības dienesti un migrācijas iestādes.³⁸

Platformas darbības finansēšana un izdevumu atlīdzināšana

Lēmuma īstenošanu un attiecīgi Platformas darbību finansēs Nodarbinātības un sociālās inovācijas programma (EaSI). Būtiski, ka Eiropas Komisija atmaksās ceļojuma un, vajadzības gadījumā, uzturēšanās izdevumus, kas dalībniekiem, novērotājiem un uzaicinātajiem ekspertiem būs radušies saistībā ar Platformas darbībām. Taču dalībniekiem, novērotājiem un ekspertiem netiks maksāta atlīdzība par sniegtajiem pakalpojumiem.³⁹

Sociālo partneru iesaiste

Platforma paredz sociālo partneru iesaisti tās darbībā, taču tikai novērotāju statusā. Sociālo partneru pārstāvji starpnozaru līmenī, kā arī no nozarēm, kurās nedeklarēts darbs ir plaši izplatīts (piemēram, būvniecība), var piedalīties Platformas sanāksmēs kā novērotāji. Novērotāju grupā var būt :

- (a) ne vairāk kā 8 novērotāji, kas pārstāv sociālos partnerus starpnozaru līmenī (vienādi sadalot darba devēju un darba ņēmēju organizācijas),
- (b) ne vairāk kā 10 novērotāji, kas pārstāv sociālos partnerus nozarēs, kurās nedeklarēts darbs ir plaši izplatīts (vienādi sadalot darba devēju un darba ņēmēju organizācijas).⁴⁰

³⁷ Lēmuma 7.pants

³⁸ Lēmuma 5.pants.

³⁹ Lēmuma 9., 10.pants.

⁴⁰ Lēmuma 6.pants.

Papildu sociālo partneru iesaiste atbilstoši valsts tiesību aktiem vai praksei var notikt katrā dalībvalstī, izvēloties vienota kontaktpunkta pārstāvjus.⁴¹

4. Latvijas nostāja par Eiropas Platformu nedeklarēta darba novēršanai

Latvijas valdība, sniedzot savu nostāju par Priekšlikumu, kopumā atzinīgi novērtēja faktu, ka Eiropas Komisija ir centusies risināt dažādos pētījumos, ekspertu diskusijās un sanāsmēs aktualizētās nedeklarēta darba problēmas un piekrita Eiropas Komisijas uzsvērtajām nedeklarēta darba negatīvajām sekām un nepieciešamībai uzlabot sadarbību starp dalībvalstīm, lai cīnītos pret nedeklarēto darbu.

Vienlaikus Latvijas valdība uzskatīja, ka drīzāk būtu atbalstāmi tādi sadarbību veicinoši pasākumi, kas neuzliek papildu slogu dalībvalstu kontrolējošām iestādēm. Tā neguva pārliecību, ka konkrētās problēmas risināšanai ir izvēlēts atbilstošākais rīcības modelis un ierosināja, ka sākotnēji Platformu varētu ieviest kā brīvprātīgu dalībvalstu iniciatīvu, lai novērtētu mehānisma lietderību un efektivitāti. Pēc atbilstoša novērtējuma nākotnē varētu lemt par Platformas tālāku darbības modeli.

Latvijas valdības ieskatā Platformas darbībā jāievēro dalībvalstu specifiskās situācijas un nacionālā kompetence, atbalstot dalībvalstu brīvprātīgas sadarbības formas (piemēram, apmaiņa ar paraugpraksi un informāciju, pieredzes un analīzes attīstīšana). Tika uzsvērts, ka nedeklarēta nodarbinātība ietver plašu jautājumu loku, kas ir dažādu institūciju kompetencē – piemēram, „aplokšņu algu” jautājums Latvijā ir Valsts ieņēmumu dienesta kompetencē, bet darba tiesību pārkāpumi, līgumu nenoslēgšana, darba laika neprecīza uzskaitē ir Valsts Darba inspekcijas kompetencē. Līdz ar to dalībvalstīm varētu rasties zināmas problēmas vienas kontaktpersonas nominēšanā, kas varētu pārstāvēt un paust valsts viedokli Platformas darbībā.⁴²

⁴¹ Lēmuma 5.punkts.

⁴² Pozīcija Nr.1 par priekšlikumu Eiropas Parlamenta un Padomes lēmumam par Eiropas platformas izveidi sadarbības uzlabošanai nedeklarēta darba novēršanā un atturēšanā no tā.

5. Eiropas Ekonomikas un sociālo lietu komitejas atzinums par Priekšlikumu

Eiropas Ekonomikas un sociālo lietu komiteja (EESK) atzinīgi novērtēja Priekšlikumu, jo tas saskan ar dažādiem paziņojumiem, kuros Eiropas Parlaments, Padome un EESK pēdējo gadu laikā ir atkārtoti norādījuši uz nepieciešamību īstenot Eiropas līmenī saskaņotu stratēģiju darba vietu radīšanai, gudrai, ilgtspējīgai un iekļaujošai izaugsmei un efektīvākai sadarbībai, lai cīnītos pret nedeklarētu darbu, tādējādi novēršot Eiropas Savienības līmeņa nepilnību, proti, pieeja nedeklarētajam darbam, kā norādīja EESK, līdz šim ir bijusi sadrumstalota un nepietiekami koordinēta.⁴³

EESK atbalstīja Platformas dalības obligāto raksturu, uzsverot, ka nedeklarēts darbs patlaban ir problēma, kas, lai arī dažādā mērā, tomēr līdzīgā veidā skar visas dalībvalstis un kopīga un koordinēta visu Eiropas Savienības valstu līdzdalība ļautu risināt pārrobežu jautājumus un problēmas, kas saistītas ar trešo valstu nedeklarētu darba ņēmēju nelikumīgu klātbūtni.⁴⁴

EESK piekrita priekšlikumā noteiktajām Platformas funkcijām un uzdevumiem. Taču uzskatīja, ka Platformas pilnvaras var paplašināt un iekļaut tajās iespēju izstrādāt ieteikumus par tiesību aktiem gan Eiropas Savienības, gan dalībvalstu līmenī, ar kuriem nodrošina stratēģijas efektivitāti (piemēram, ierosināt iedarbīgāku pārrobežu sadarbību saistībā ar inspekcijas pasākumiem, kuru mērķis ir kontrole un apkarošana).⁴⁵

Vienlaikus, kā norādīja EESK, darbībai pret nedeklarēto nodarbinātību un atturēšanai no tās jābūt vērstai uz šās parādības īstajiem cēloņiem, un tajā jāapvieno dažādi instrumenti nedeklarēta darba apkarošanai, izmantojot pārbaudes un sankcijas, kas paredzētas cīņai pret neatbilstīgu, negodīgu un nedeklarētu komercpraksi vai uzņēmējdarbību, kopā ar lietpratīga regulējuma pasākumiem, ar ko nodrošina stabilu un paredzamu tiesisko regulējumu.

⁴³ Eiropas Ekonomikas un sociālo lietu komitejas atzinums. SOC/511 "Nedeklarēts darbs / Eiropas platforma". Pieejams: <http://www.eesc.europa.eu/?i=portal.en.soc-opinions.31902>. (EESK atzinums). 1.3.punkts.

⁴⁴ EESK atzinums. 1.4., 3.2.punkts.

⁴⁵ EESK atzinums.1.6.punkts.

Ir vēlams radīt uzņēmumiem un darba ņēmējiem labvēlīgu vidi, kurā tiek samazinātas tiesību aktu īstenošanas izmaksas, ir pārskatītas un vienkāršotas administratīvās un fiskālās procedūras, kā arī uzlabots tiesiskais regulējums attiecībā uz nodarbinātību un drošību darba vietā, sezonas un gadījuma darbu un jauniem nodarbinātības veidiem.

Svarīga nozīme nedeklarēta darba profilakses un novēršanas pasākumos var būt labvēlīgām nodokļu politikām, ar ko ievieš nodokļu atvieglojumus, kas stimulē tiesiskā regulējuma ievērošanu un sekmē nedeklarēta darba, tostarp darba mąjsaimniecībā un personu aprūpes pakalpojumu, izklūšanu no ēnu ekonomikas aprites.⁴⁶

EESK ir sniegusi būtiskus norādījumus attiecībā uz viltus (fiktīvu) pašnodarbinātību. Iepretim Priekšlikumam EESK uzskata, ka ir viltus pašnodarbinātību ir nepieciešams iekļaut Platformas darbības jomā kā vienu no nedeklarēta darba veidiem, kas Platformai jānovērš, no kā jāattur un pret ko jācīnās tā radītās negatīvās ietekmes dēļ.

Nedeklarēts darbs un nepatiesi deklarēta pašnodarbinātība atbilstoši EESK atzinumam ir viena un tā paša fenomena dažādi aspekti, kuri negatīvi ietekmē darba ņēmēju tiesības un garantijas, normālu konkurenci brīvajā tirgū un darba ņēmēju brīvu pārvietošanos Eiropas Savienībā. Viltus pašnodarbinātības atzīšana par vienu no nedeklarēta darba veidiem, kas jānovērš ar Platformas palīdzību, ir pilnīgi pamatota, jo tie ir nelikumības veidi, kas paplašinās saistībā ar aizvien lielāku nedeklarēta darba izplatību pakalpojumu nozarē, kas nozīmē, ka darba ņēmējiem ir liegtas viņu tiesības un garantijas līdzīgi kā nedeklarētas nodarbinātības apstākļos.

Eiropas līmenī pašlaik nav vienotas pašnodarbinātības definīcijas, tāpēc katra kompetentā iestāde atsauca uz attiecīgās valsts tiesisko regulējumu, kas apgrūrina pret nepatiesi deklarētu pašnodarbinātību vērsta stratēģijas īstenošanu Eiropas

⁴⁶ EESK atzinums. 3.5.punkts.

līmenī, it īpaši pārrobežu nodarbinātības jomā. EESK ierosina noteikt viltus (fiktīvas) pašnodarbinātības definīciju un aizsākt efektīvu stratēģiju tās apkarošanai.⁴⁷

Saistībā ar sociālo partneru lomu EESK uzsvēra, ka, izvēloties valsts kontaktpunktus, dalībvalstīm ir obligāti jāiesaista sociālie partneri un jāpieaicina pilsoniskās sabiedrības pārstāvības organizācijas, kurām ir konkrētas zināšanas par nedeklarēto darbu un kuras šīs parādības apkarošanas stratēģijai tādējādi nodrošina faktisku pievienoto vērtību.⁴⁸

6. Eiropas arodbiedrību nostāja par Priekšlikumu

6.1. ETUC nostāja par Eiropas Komisijas Priekšlikumu

ETUC aktīvi piedalījās Priekšlikuma tapšanā, sniedzot savus atzinumus un priekšlikumus. Kad Eiropas Komisija publicēja Priekšlikumu, ETUC pieņēma rezolūciju *Par nedeklarētu darbu*.⁴⁹

ETUC savā rezolūcijā atzinīgi novērtēja Eiropas Komisijas iniciatīvu izveidot Platformu, kuras mērķis ir vairojot sadarbību ar obligātu dalību starp tiesībaizsardzības iestādēm Eiropas Savienības līmenī, taču uzsvēra, **ka tas nav pietiekami, lai novērstu nedeklarētu darbu.**

ETUC atzīst, ka nedeklarēts darbs ir sociālā dempinga forma, un ir pienācis laiks veikt konkrētas darbības Eiropas Savienības līmenī, lai novērstu nedeklarētu darbu un aizsargātu nedeklarēta darba darbiniekus. Eiropas Savienībai ir nepieciešama efektīvāka darba tiesību īstenošana un labāka dažādu valsts pārvaldes iestāžu darbības koordinācija.

Lai cīnītos ar nedeklarētu darbu, ir vajadzīgs pareizs līdzsvars starp nedeklarēta darba novēršanu, kontroli un sankcijām. To var izdarīt, izmantojot konsekventu

⁴⁷ EESK atzinums. 1.5., 2.2.punkts.

⁴⁸ EESK atzinums.1.7., 4.2.punkts

⁴⁹ ETUC Resolution on Undeclared work. Adopted at the ETUC Executive Committee on 11-12 March 2014. Pieejams: <http://www.etuc.org/documents/etuc-resolution-undeclared-work#.VGEpN2fXzAg>.

pieeju ar izpratnes veicināšanas pasākumiem, kurus veic valdības un sociālie partneri, kā arī starptautisko sadarbību starp dalībvalstīm, vairāk resursu piešķiršanu darba inspekcijām un pārliecinošiem sankciju mehānismiem.

ETUC uzsver, ka nedeklarēta darba realitāte ir ļoti daudzveidīga. Nedeklarēts darbs ir izplatīta problēma visās Eiropas Savienības dalībvalstīs, kaut arī tā mērogs un raksturs atšķiras visā Eiropas Savienībā. Krīzes dēļ strādnieki daudzās valstīs ir spiesti pamest savas mājas un mēģināt atrast jaunu darbu ārzemēs, kas palielina nedeklarēta darba pārrobežu dimensiju.

Nedeklarēts darbs visvairāk ir izplatīts intensīvās darba nozarēs, piemēram, mājsaimniecībās, lauksaimniecībās, būvniecībās, tūrisma, aprūpes, tekstila un mazumtirdzniecības nozarē.

ETUC uzsver, ka nedeklarēts darbs nav darba ņēmēja izvēle, bet var būt vienīgais veids, kā gūt ienākumus. Nedeklarētie strādnieki parasti saņem mazāku samaksu, un viņi strādā nedrošos apstākļos, jo viņu darba attiecības bieži vien netiek atzītas, reģistrētas, reglamentētas un viņi nav aizsargāti ar darba un sociālās aizsardzības tiesību aktiem. Rezultātā šie darbinieki nevar izmantot, īstenot vai aizstāvēt savas pamattiesības. Viņi pārsvarā nav organizēti, un viņiem ir maza kolektīvā pārstāvība vai tās nav attiecībās ar darba devējiem vai valsts iestādēm.

Arodbiedrībām ir būtiska loma cīņā pret nedeklarētu darbu. Cenšoties aizsargāt nedeklarēta darba ņēmējus, arodbiedrības parasti ir pirmās, kas informē par problemātiskām, krāpnieciskām, ļaunprātīgām vai prettiesiskām situācijām. Dažu valstu sistēmās sociālajiem partneriem līdzās valsts iestādēm ir noteikta īpaša loma nedeklarēta darba novēršanā un kontrolē.

Arodbiedrību galvenie uzdevumi nedeklarētas ekonomikas mazināšanā ir:

- piedalīties pārrunās visos attiecīgajos līmeņos, lai ierobežotu nedeklarēta darba izplatīšanos;
- vairot izpratni sabiedrībā un biedru vidū par tās negatīvajām sekām, kā arī par priekšrocībām, kuras sniedz deklarēts darbs;

- sniegt (juridiskas) konsultācijas nedeklarētiem darbiniekiem;
- iesaistīties politikas veidošanā, trīspusējās sadarbības institūciju darbā un pētniecības institūciju, tostarp, Platformas, darbā, lai atbalstītu integrētu reakciju uz nedeklarētu darbu.

Kā norādīja ETUC, atbilstoši pētījumiem, augstāks nedeklarēta darba līmenis ir saistīts ar zemu IKP, lielāku publiskā sektora korupciju, zemu valsts iejaukšanos darba tirgū, zemu sociālo aizsardzību, augstāku nabadzības līmeni un lielāku nevienlīdzību.

Nedeklarēts darbs vairāk pieauga tajās dalībvalstīs, kurās ir īstenotas taupības programmas, reaģējot uz ekonomisko krīzi. Līdz ar darba inspekciju kapacitātes samazināšanu, taupot valsts budžeta līdzekļus, tas kļuva par papildus nedeklarēta darba veicinātāju.

Attiecībā uz **nedeklarēta darba risinājumiem** ETUC uzsver vairākas nepieciešamās darbības, dažas no kurām neaptver Eiropas Komisijas Priekšlikums:

- (1) lai samazinātu nedeklarētu darbu, ir nepieciešama **plašāka diskusija Eiropas Savienības līmenī**, lai izstrādātu visaptverošu stratēģiju, palielinātu strukturētu darbavietu radīšanu, uzlabotu darba kvalitāti un nodrošinātu fiskālās un sociālās iemaksas;
- (2) ir nepieciešama saskaņota rīcība Eiropas Savienībā, lai izveidotu efektīvu reaģēšanu uz nedeklarēta darba izpausmēm, ņemot vērā SDO diskusiju šajā sakarā un **SDO jēdzienu „neformālā ekonomika”**, kas ir attiecināms uz visām darbinieku un saimniecisko vienību saimnieciskajām darbībām, kas nav pilnībā aptvertas ar formālu regulējumu;⁵⁰
- (3) stiprināt Eiropas Savienības un dalībvalstu instrumentus, lai uzlabotu **pārrobežu nedeklarēta darba novēršanu**, kontroli, pārbaudi, un sankcijas;
- (4) nodrošināt, ka tiesību aktu atšķirības starp dalībvalstīm nerada sociālo dempingu un nekavē tiesību aizsardzību;

⁵⁰ Report of the Committee on Transitioning from the Informal Economy. Pieejams: http://www.ilo.org/ilc/ILCSessions/103/reports/WCMS_246193/lang--en/index.htm. p.136.

- (5) ir svarīgi, lai visas iestādes, kas ir atbildīgas par cīņu pret nedeklarētu darbu valsts līmenī (piemēram, nodokļu, sociālās drošības un darba inspekcijas) var **aktīvi sadarboties Eiropas līmenī**. ETUC uzsver, ka divpusējā sadarbība starp dalībvalstīm nekad nevar būt tikpat efektīva, cik Eiropas līmeņa darbība, kas attiecas uz visām valstīm kopumā;
- (6) **sociālais dialogs** ir svarīgs cīņā pret nedeklarētu nodarbinātību. Sociālie partneri var noteikt vajadzīgo sistēmu, lai novērstu un samazinātu nedeklarēto nodarbinātību, kā arī aizstāvēt nedeklarētus darbiniekus.
- (7) **arodbiedrībām ir jābūt piekļuvei darbavietām** un attiecīgajiem dokumentiem, lai varētu aizsargāt nedeklarētus darbiniekus un brīdinātu attiecīgās valsts iestādes. Arodbiedrībām ir jābūt **iespējai iesniegt prasību tiesā nedeklarētu darbinieku vārdā**;
- (8) efektīva un neatkarīga **darba inspekcija** ir viens no korektas darba tiesību īstenošanas priekšnoteikumiem. Valdībām ir pietiekami darba inspekciju resursi darbības veikšanai;
- (9) savukārt Eiropas līmenī ir nepieciešams pieņemt direktīvu, kas paredz minimālus darba inspekciju standartus, pamatojoties uz SDO konvencijas nr.81 *Konvencija par darba inspekciju ražošanā un tirdzniecībā normām*.⁵¹ Ar šo direktīvu būtu jānosaka darba inspekcijas sistēmas funkcionēšana un darba inspektoru pārrobežu apmācības un viņu pilnvaras un pienākumi, piemēram, piekļuve darbavietām, pārbaudes, darba ņēmēju un darba devēju pratināšana, piekļuve dokumentiem un materiāliem, kā arī iespēja veikt pārbaudi bez iepriekšēja brīdinājuma. Atbilstoši dalībvalsts praksei, dalībvalstīm būtu jāuztic sociālajiem partneriem kontrole par darba atlīdzības samaksu un citu nodarbinātības noteikumu ievērošanu;
- (10) ir būtiski paredzēt, ka vaina par nedeklarēta darba veikšanu negulstas uz darbinieka pleciem. Nedeklarēta darba konstatēšanas sekām ir jābūt nedeklarēta darbinieka atzišana par deklarētu darbinieku ar visām no tā izrietošām sekām, piemēram, tiesībām pieprasīt neizmaksāto darba atlīdzību. Darbiniekam ir jānodrošina sociālās aizsardzības minimālais līmenis pat tad,

⁵¹ C081 - Labour Inspection Convention, 1947 (No. 81). Adopted: Geneva, 30th ILC session (11 Jul 1947) Pieejama: http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_INSTRUMENT_ID:312226.

ja darba devējs nav maksājis sociālās iemaksas. Šādā veidā var panākt reālu darba ņēmēju aizsardzību Eiropas Savienībā, jo šobrīd darba tiesību aizsardzība Eiropas Savienības līmenī joprojām balstās uz standarta darba attiecībām;

- (11) darba devējiem, kuri ir atzīti par vainīgiem nedeklarēta darbaspēka izmantošanā, ir jāpiemēro **nopietnas sankcijas**, kas var atturēt no līdzīgām darbībām turpmāk. Viena no sankcijām var būt iespēju piedalīties publiskajos iepirkumos liegšana;
- (12) **viltus pašnodarbinātības** fenomena izskaušanai ir nepieciešams veikt pasākumus, pamatojoties uz SDO rekomendāciju no.198 „*Darba attiecību rekomendācija*”⁵² un tās II sadaļu, kas sniedz priekšrakstus par darba attiecību identificēšanu, piemēram, iekļauj pazīmi par pakļautības attiecībām starp darba devēju un darbinieku un ekonomiskās atkarības nosacījumu – regulāras samaksas pastāvēšanu;
- (13) nedeklarēts darbs ir bieži sastopams **darbinieku norīkošanas** uz citām dalībvalstīm pakalpojumu sniegšanai procesā. Tas ir bieži saistīts ar nezīņošanu vai nepienācīgu ziņošanu valsts iestādēm par darbinieku norīkošanu, viltus darbinieku norīkošanu, „pastkastīšu uzņēmumiem”, darbinieku nodarbināšanu caur meitas uzņēmumiem citā valstī, kaut darbs tiek veikts esošajā valstī. Lai risinātu ar darbinieku norīkošanu saistītus problēmjautājumus, ir nepieciešams ieviest solidāro atbildību apakšuzņēmēju ķēdēs un pieņemt tiesību aktus „pastkastīšu uzņēmumu” izskaušanai.

6.2. Eiropas Būvniecības un kokapstrādes darbinieku federācijas viedoklis

Būvniecības nozare, kā tika minēts iepriekš, ir nozare, kuru visvairāk skar nedeklarēts darbs. Eiropas Būvniecības un kokapstrādes darbinieku federācija (EFBWW) sagatavoja savus priekšlikumus nedeklarēta darba novēršanai. Atbilstoši EFBWW Eiropas līmenī ir nepieciešams izstrādāt pasākumus, kas ir vērsti uz

⁵² ILO Recommendation nr.198 Employment Relationship Recommendation, 2006. Pieejama: <http://www.ilo.org/ilolex/cgi-lex/convde.pl?R198>.

nedeklarēta darba novēršanu (profilaksi), identificēšanu un sodīšanu. Eiropas Komisijai nedeklarēta darba mazināšanai ir nepieciešams:

- izstrādāt vairākus ar nedeklarētu darbu saistītu terminu definīcijas, piemēram, „pastkastīšu uzņēmumu” definīciju un viltus pašnodarbinātības definīciju;
- pieņemt tiesību aktus, kas risina nelegālā darba organizētāju (starpnieku) darbības novēršanu un sodīšanu;
- pieņemt tiesību aktus, kas risina „pastkastīšu uzņēmumu” problēmu;
- izstrādāt un ieviest Eiropas sociālās identifikācijas kartes, kuras ietver sociālās aizsardzības identifikācijas informāciju un ir obligātas katram darbiniekam, kurš atrodas būvobjektā;
- ieviest solidāro atbildību apakšuzņēmēju ķēdēs.⁵³

Saistībā ar viltus pašnodarbinātības fenomena izskaušanu EFBWW kopā ar savu nozares Eiropas partneri Eiropas Būvniecības uzņēmumu federāciju (FIEC) sagatavoja un publicēja kopīgus secinājumus un rekomendācijas par pašnodarbinātību un viltus pašnodarbinātību.⁵⁴ Savos secinājumos sociālie partneri uzsver viltus pašnodarbinātības sekas, kuras cita starpā veicina negodīgu konkurenci un krāpniecību būvniecības nozarē.

Sociālie partneri uzsver, ka pašnodarbinātība ir nepieciešama nodarbinātības forma būvniecības industrijā, taču tā pieprasa specifiskas administratīvās, profesionālās, juridiskās un finanšu zināšanas un kompetences, kuras ir nepieciešamas, lai darbinieks darbu veiktu patstāvīgi, kā arī darbinieka spēju uzņemties komerciālu risku. Ļaujot darbiniekiem reģistrēties par pašnodarbinātām personām bez minētajām zināšanām un prasmēm, tiek veidota negodīga konkurence un izjaukta būvniecības tirgus uzbūve.

Sociālie partneri ierosina Eiropas līmenī ieviest pašnodarbinātības un viltus pašnodarbinātības attiecību definīciju, kā kritēriju šo divu attiecību nošķiršanai

⁵³ EFBWW. Concrete proposals on the prevention, detection and sanctioning of Illicit employment in the construction industry. Pieejams: <http://www.bwint.org/pdfs/illicit%20employment%2024-02-10%20FINAL.pdf>.

⁵⁴ EFBWW-FIEC Joint conclusions and recommendations - of the European social partners in the construction industry on self-employment and bogus self-employment. 2010. Pieejams: <http://www.fiec.eu/en/themes-72/self-employment-and-bogus-self-employment.aspx>.

izmantojot pušu gribas izpausmi un attiecību pakļautības raksturu. Lai mazinātu viltus pašnodarbinātības fenomenu, ir nepieciešams paredzēt aizliegumu izmantot viltus pašnodarbinātību apakšuzņēmēju ķēdē publisko iepirkumu izpildē, nosakot atbilstošas sankcijas.

7. Secinājumi

Eiropas Komisijas dokumentos nedeklarēts darbs ir definēts kā "jebkāda likumīga darbība, kuru persona veic par atlīdzību, bet kuru nedeklarē valsts iestādēm, ņemot vērā dalībvalstu tiesiskā regulējuma sistēmas atšķirības." To veicina nepilnības oficiālajā darba tirgū, kuras var izraisīt augstas darbaspēka izmaksas un nekorekts nodokļu regulējums, darbaspēka trūkums (kvantitāte un kvalitāte), darbavietu trūkums vai neelastīgs darba tirgus. Papildus iemesli ietver iedzīvotāju neuzticēšanos valdībai un valdības aģentūrām, kā arī tam, kādā mērā cilvēki jūtas integrēti sabiedrībā. Viena no lielākajām nedeklarēta darba problēmām ir fakts, ka to nevar precīzi izmērīt un analizēt, līdz ar to secinājumi par nedeklarēta darba apjomiem dažādās valstīs atšķiras.

Nedeklarēts darbs negatīvi ietekmē darbiniekus, uzņēmējus un valstu valdības. Nedeklarēti darbinieki „nav redzami” un nevar baudīt darba tiesību, darba drošības aizsardzību. Viņiem ir mazāka nodarbinātības drošība, viņiem var nebūt vai būt samazinātas tiesības uz atlaišanas pabalstiem un bezdarbnieka un pensijas pabalstiem, kā arī uz citiem pabalstiem tādēļ, ka par tiem nav veiktas sociālās nodrošināšanas, pensijas vai veselības aprūpes iemaksas. Darba devēji, kuri nedeklarē savus darbiniekus, rada negodīgu konkurenci uzņēmumiem, kuri ievēro noteikumus. Savukārt valstu valdībām rodas budžeta un finanšu pārvaldes problēmas, jo nedeklarēts darbs nopietni ietekmē budžetu samazinātu nodokļu un sociālo apdrošināšanas ieņēmumu dēļ, kā arī grauj darba tirgu.

Eiropas institūcijas un Eiropas arodbiedrības jau ilgu laiku norādīja uz nedeklarēta darba apjomiem (vidēji 18% Eiropas Savienības dalībvalstīs) un negatīvajām sekām

un lūdz Eiropas Komisiju spert soļus nedeklarēta darba mazināšanai. Rezultātā Eiropas Komisija sagatavoja priekšlikumu, kas paredz platformas izveidi nedeklarēta darba novēršanai un atturēšanai no tā.

Priekšlikums paredz obligātu dalībvalstu dalību Platformā, kas apvienos dažādas izpildiestādes kā dalībniekus, piemēram, darba un sociālās drošības inspekcijas, nodokļu un migrācijas iestādes, no visām dalībvalstīm. Citām ieinteresētajām personām, jo īpaši sociālajiem partneriem Eiropas Savienības līmenī, attiecīgajām Savienības decentralizētajām aģentūrām, piemēram, EUROFOUND un EU-OSHA, starptautiskajām organizācijām, piemēram, SDO, un EEZ valstu pārstāvjiem, būs novērotāja statuss.

Platformas darbību koordinēs Eiropas Komisija. Katrai dalībvalstij būs nepieciešams nominēt vienu vienotu kontaktpunktu kā Platformas dalībnieku. Platformas uzdevumi ietver apmaiņu ar paraugpraksi un informāciju, pieredzes un analīzes attīstību un pārrobežu operatīvās darbības koordinēšanu.

Viedokļi attiecībā uz Platformas saistošo raksturu atšķiras. Dažas dalībvalstis, tostarp, Latvija, uzskata, ka Platformu ir nepieciešams veidot kā brīvprātīgu struktūru, ievērojot dalībvalstu administratīvās organizēšanas un tiesību specifiku. Vienlaikus Eiropas sociālie partneri un EESK atbalsta to, ka ir nepieciešama Eiropas līmeņa rīcība un dalībvalstu dalībai Platformas darbībā ir jābūt obligātai, jo tikai šādi var risināt pārrobežu jautājumus un problēmas.

Īpaša uzmanība saistībā ar nedeklarētu darbu ir pievērsta viltus pašnodarbinātībai. Eiropas līmenī pašlaik nav vienotas pašnodarbinātības un attiecīgi viltus pašnodarbinātības definīcijas, tāpēc katra kompetentā iestāde atsaucas uz attiecīgās valsts tiesisko regulējumu. Viedokļi attiecībā uz viltus pašnodarbinātības vietu nedeklarētā nodarbinātībā atšķiras.

Eiropas Komisija uzsver, ka viltus pašnodarbinātība var tikt interpretēta kā nepareizi deklarēta darbība un kā tādu to nevar uzskatīt par nedeklarētu darbu pašu par sevi, jo parasti tā kaitē mazāk nekā nedeklarēts darbs.

Savukārt EESK uzskata, ka viltus pašnodarbinātību ir nepieciešams iekļaut Platformas darbības jomā kā vienu no nedeklarēta darba veidiem, kas Platformai jānovērš, no kā jāattur un pret ko jācīnās tā radītās negatīvās ietekmes dēļ. Nedeklarēts darbs un nepatiesi deklarēta pašnodarbinātība atbilstoši EESK atzinumam ir viena un tā paša fenomena dažādi aspekti, kuri negatīvi ietekmē darba ņēmēju tiesības un garantijas, normālu konkurenci brīvajā tirgū un darba ņēmēju brīvu pārvietošanos Eiropas Savienībā.

Eiropas arodbiedrības viltus pašnodarbinātību uzskata par nedeklarēta darba veidu un vienu no Platformas fokusa jomām, ņemot vērā šī fenomena plašo izplatību un graužošo ietekmi, kuru tas atstāj uz darbinieku tiesībām (darba ņēmējiem ir liegtas viņu tiesības un garantijas, līdzīgi kā nedeklarētas nodarbinātības apstākļos) un iespējām tās aizstāvēt, kā arī uzņēmējdarbības konkurenci. Pašnodarbinātība pati par sevi ir nepieciešama nodarbinātības forma, taču tā pieprasa specifiskas administratīvās, profesionālās, juridiskās un finanšu zināšanas un kompetences, kuras ir nepieciešamas, lai darbinieks darbu veiktu patstāvīgi, kā arī darbinieka spēju uzņemties komerciālu risku. Ļaujot darbiniekiem reģistrēties par pašnodarbinātām personām bez minētajām zināšanām un prasmēm, tiek veidota negodīga konkurence un izjaukta tirgus uzbūve.

Sociālie partneri ierosina Eiropas līmenī ieviest pašnodarbinātības un viltus pašnodarbinātības attiecību definīciju, kā kritēriju šo divu attiecību nošķiršanai izmantojot pušu gribas izpausmi un attiecību pakļautības raksturu. Lai mazinātu viltus pašnodarbinātības fenomenu, ir nepieciešams paredzēt aizliegumu izmantot viltus pašnodarbinātību apakšuzņēmēju ķēdē publisko iepirkumu izpildē, nosakot atbilstošas sankcijas.

Īpaša loma nedeklarēta darba novēršanā ir arodbiedrībām. Arodbiedrības parasti ir pirmās, kas informē par problemātiskām, krāpnieciskām, ļaunprātīgām vai prettiesiskām situācijām, tostarp nedeklarēta darba gadījumiem. Arodbiedrībām ir jācenšas darboties atbilstoši šai lomai un jātiecas pildīt vairākus uzdevumus, kas sekmē nedeklarēta darba novēršanu, proti, piedalīties pārrunās visos attiecīgajos līmeņos, lai ierobežotu nedeklarēta darba izplatīšanos, vairot sabiedrības un savu

biedru izpratni par nedeklarēta darba negatīvajām sekām, kā arī par priekšrocībām, kuras sniedz deklarēts darbs, sniegt (juridiskas) konsultācijas nedeklarētiem darbiniekiem, kā arī trīspusējās sadarbības ietvaros iesaistīties tiesību aktu un politikas, kas risina nedeklarēta darba problēmas, veidošanā.

Latvijas arodbiedrībām, sniedzot savus atzinumus par Priekšlikumu, ir nepieciešams aktīvi iestāties par aktīvāku sociālo partneru iesaistīšanu Platformas darbībā: ne tikai novērotāju statusā, bet kā aktīvu padomdevēju lomā. Papildus arodbiedrībām ir nepieciešams savos atzinumos saistībā ar Platformas izveidi un tās darbības noteikšanu, atbalstīt Eiropas arodbiedrību priekšlikumus nedeklarēta darba mazināšanai, proti:

- ņemot vērā tā pārrobežu izplatīšanos, pieprasīt rīkot plašāku diskusiju Eiropas Savienības līmenī, lai izstrādātu visaptverošu stratēģiju nedeklarēta darba mazināšanai, kā arī stiprināt Eiropas Savienības un valstu instrumentus, lai uzlabotu pārrobežu nedeklarēta darba novēršanu, kontroli, pārbaudi, un sankcijas;
- viltus pašnodarbinātības novēršanai, izstrādāt un pieņemt vienotu pašnodarbinātības un viltus pašnodarbinātības definīcijas un atbilstoši SDO rekomendācijai no.198 „*Darba attiecību rekomendācija*” noteikt priekšrakstus darba attiecību identificēšanai, piemēram, iekļaut pazīmi par pakļautības attiecībām starp darba devēju un darbinieku un ekonomiskās atkarības nosacījumu – regulāras samaksas pastāvēšanu;
- stiprināt darba inspekciju kapacitāti, savukārt Eiropas līmenī pieņemt direktīvu, kas paredz minimālus darba inspekciju standartus, pamatojoties uz SDO konvencijas nr.81 *Konvencija par darba inspekciju ražošanā un tirdzniecībā normām*, nosakot minimālās prasības darba inspekcijas sistēmas funkcionēšanai un darba inspektoru pārrobežu apmācībām, kā arī inspektoru pilnvarām un pienākumiem, piemēram, piekļuvi darbavietām, pārbaucēju veikšanu, darba ņēmēju un darba devēju pratināšanu, piekļuvi dokumentiem un materiāliem, kā arī iespējas veikt pārbaudi bez iepriekšēja brīdinājuma;
- ieviest solidāro atbildību apakšuzņēmēju ķēdēs;

- izstrādāt un pieņemt Eiropas Savienības tiesību aktus, kas definē „pastkastīšu uzņēmumu” un paredz pasākumus šādu uzņēmumu izskaušanai;
- nodrošināt arodbiedrību tiesības piekļūt darbavietām un attiecīgajiem dokumentiem, lai varētu aizsargātu nedeklarētus darbiniekus un brīdinātu attiecīgās valsts iestādes, kā arī tiesības iesniegt prasību tiesā nedeklarētu darbinieku vārdā;
- veicināt sociālo partneru kompetences veikt kontroli par darba atlīdzības samaksu un citu nodarbinātības noteikumu ievērošanu noteikšanu dalībvalstīs;
- Eiropas Savienības tiesību aktos noteikt, ka nedeklarēta darba konstatēšanas sekas ir nedeklarētā darbinieka deklarēšana, kā arī paredzēt sociālās aizsardzības minimālā līmeņa garantēšanu nedeklarētam darbiniekam, pat tad, ja darba devējs nav maksājis sociālās iemaksas;
- paredzēt nopietnas sankcijas (tādas, kas var atturēt no līdzīgām darbībām turpmāk) darba devējiem, kuri ir vainīgi nedeklarēta darba izmantošanā.

N.Mickeviča

31.10.2014.